

Мазяр О. В. Концептуальні погляди І. О. Сікорського на проблему розвитку дитячої обдарованості / О. В. Мазяр // Обдарована дитина. – 2014. – № 2. – С. 2-8.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОГЛЯДИ І.О. СІКОРСЬКОГО НА ПРОБЛЕМУ РОЗВИТКУ ДИТЯЧОЇ ОБДАРОВАНОСТІ

Мазяр О.В.,
старший викладач Житомирського
державного університету імені Івана Франка

Узагальнення результатів психолого-педагогічної діяльності Івана Олексійовича Сікорського (1842-1919) на сторінках журналу «Обдарована дитина», ще й під такою назвою статті, для знавців його наукової спадщини видається сумнівною. На це існує кілька вагомих причин.

По-перше, І.О. Сікорський майже нічого не писав про дитячу обдарованість і не звертався до раннього прояву обдарованості майбутніх геніїв. Скоріше, навпаки, він зауважував на шкідливості прискореного психічного розвитку дітей, у зв'язку з цим попереджав про небезпеку нерівномірності, однобічності психічного розвитку, що зазвичай супроводжує вияв обдарованості. По-друге, І.О. Сікорський не залишив детально розробленої програми розвитку обдарованості. Принаймні такої програми не існує у сучасному форматі, який здебільшого рясніє ретельними діагностичними процедурами, надмірною кількістю розвивальних занять, поглибленим вивченням окремих дисциплін, науково зорієнтованими та громадянськими проектами.

То які перспективи досліджувати концептуальні погляди І.О. Сікорського на проблему розвитку дитячої обдарованості? Більш уважний підхід до його науково-психологічної спадщини дозволяє зафіксувати проект логічної, продуманої програми психічного розвитку

особистості, яка закономірно закінчується *розквітом* задатків суб'єкта і *кристалізацією* його обдарованості. Цей проект психічного розвитку передбачає не стільки спеціальне вправління (хоча, на думку І.О. Сікорського, розумове вправління є обов'язковим для розвитку здібностей і подальшого збереження працездатності обдарованої особистості), скільки збереження психічного здоров'я, всебічний і гармонійний розвиток особистості, який дозволяє виявляти нахили суб'єкта і реалізовувати їх безперешкодний розвиток. Іншими словами, Іван Олексійович більшою мірою покладався на природні сили особистості, ніж на соціальні чинники, хоча водночас останнім теж приділяв значну увагу. Чого тільки вартують перші в світі експериментальні дослідження втомлюваності школярів (1879), створення ним у власному будинку «Лікувально-Педагогічного інституту для розумово відсталих і нервових дітей», який по суті став першим у світі Інститутом дитячої психології (1904)! Трохи пізніше ним було засновано у Києві Педагогічний Фребельський інститут (1907), який готував педагогічні кадри для дитячих садків. У своїй діяльності він насамперед переймався створенням широкої психологічної платформи, яка створює природне підґрунтя для розвитку особистості. І.О. Сікорський не користується поняттям «самоактуалізована особистість», але в його творах ідея самоактуалізованої особистості є наскрізною. Особистісне зростання зрештою призводить до того, що особистість стає видатною. Невипадково у запропонованій ним класифікації особистості саме *видатний* суб'єкт становить вершину розвитку.

Труднощі дефініції. Що вважати дитячою обдарованістю? І.О. Сікорський – що було звично для його часу – не дає чіткого визначення цьому науковому поняттю. Його праці дозволяють зробити висновок, що обдарованість становить закономірний розвиток особистості, яка перебуває у сприятливих соціальних умовах і не має суттєвих спадкових обмежень. У відповідності до сформованих директив (установок), які визначають відмінності у спрямованості особистості, він запропонував класифікацію

особистостей. На основі якості та кількості директив І.О. Сікорський виділяв такі типи особистостей: 1) нікчемна людина, 2) ница, 3) стрімко прогресуюча, 4) невтомна, 5) гармонійна, 6) досконала, 7) шляхетна, 8) гідна, 9) видатна [12]. У цій класифікації кожний наступний тип особистості має більш потужно розвинуті директиви вищого психічного життя, що неодмінно корелюють з рівнем морального розвитку суб'єкта. При цьому спадковість може перешкоджати особистісному розвитку суб'єкта, що позначиться на її стагнації і в окремих випадках призвести до дегенерації, але й може сприяти розвитку талантів, коли серед пращурів існували обдаровані особистості.

Можливо, не дарма, І.О. Сікорський віддавав перевагу поняттю «даровитість» [13]. Це поняття, з одного боку, ніби вказувало на залежність цього феномену від наявності задатків суб'єкта. За висновками досліджень І.О. Сікорського, обдаровані суб'єкти показують стійкі показники фізіологічних процесів (ритм дихання, пульсу, серцебиття) і мають диспозиційні особистісні якості. Натомість у випадку психічного захворювання відбувається одночасна «руйнація душі і тіла».

З іншого боку, І.О. Сікорський вказував, що обдарованість здатна розвиватися навіть за несприятливої спадковості. Йдеться про расово-національну приналежність суб'єкта, що наприкінці XIX століття вважалося одним із ключових чинників обдарованості. Надто пафосно це представлено на прикладі О.С. Пушкіна, який зумів розвинути свої таланти, попри шкідливий вплив «негритянського темпераменту» [9].

Особливість концепції І.О. Сікорського полягає у тому, що він спробував утриматися від розуміння обдарованості лише як надміру розвинутих задатків (цієї думки свого часу дотримувались Г.С. Костюк, К.К. Платонов) чи надміру розвинутих здібностей (В.М. Дружинін, В.О. Моляко, О.Л. Музика, Б.М. Теплов) [2; 3; 4; 5; 6; 7]. І.О. Сікорський не виключає можливості компенсації недостатньо розвинутих задатків чи здібностей, але він чітко визначає кореляцію обдарованості з моральним розвитком суб'єкта. Саме задача формування моральної сфери особистості є

пріоритетною і першочерговою. Принаймні І.О. Сікорський вважає, що спадковість не є достатньою підставою для того, щоб відмовлятися від розвитку суб'єкта, не прагнути досягти рівня обдарованості. Натомість він відмовляє асоціальним й аморальним суб'єктам у можливості стати обдарованими.

Симетричність психічного розвитку. І.О. Сікорський відмічає, що сучасна йому дитина розвивається нерівномірно. Школа, на його думку, розвиває лише розум і майже не зачіпає формування вольових здібностей та почуттєвої сфери [16]. Внаслідок цього відбувається інтелектуальне перевантаження школярів, що виснажує їх, робить непридатними до розвитку вроджених схильностей та інтересів. І.О. Сікорський навіть тонко зауважує, що школа перетворила «вихованців» на «учнів», а сама школа стала прототипом «казарми», що відображає питому вагу саме учбової діяльності.

І.О. Сікорський докладно аналізує характер імператора Олександра І і показує, що головним недоліком його характеру став недорозвиток вольової сфери, хоча розум й особливо почуття були розвинуті належним чином [11]. Це призвело до того, що окремі почуття не контролювалися ним і розвивалися надміру належного: образливість, боягузтво, марнославство, мстивість, хитрість. Слабка воля також серйозним чином вплинула на інтелектуальну сферу: імператор був лінивим, розумово бездіяльним, безплідно фантазійним. Це позначилося на особливостях його правління і життя загалом. Саме симетричність його психічного розвитку, на думку І.О. Сікорського, могла забезпечити його ефективне владарювання.

Розвиток інтелектуальних здібностей. Розум як структурний компонент особистості майже всіма дослідниками вважався провідним у формуванні обдарованості. Проте вчені кінця XIX століття до розуму як структурного елементу особистості ставилися неоднозначно. Наприклад, Т. Рібо вважав, що розум не становить частину характеру, а лише освітлює життєвий шлях особистості. Його надмірний розвиток, який контрастував із

рівнем розвитку інших психічних компонентів, вважався проявом психічного потворства (А. Шопенгауер) [1]. І.О. Сікорський теж відмічав, що розум в обдарованості розвивається найбільш помітно, але його основними ознаками вважав не стільки накопичені знання, скільки *розумову винахідливість* [16]. Діагностувати ж розумову сферу пропонував не за інтелектуальними тестами, які на той час отримували свою розробку у працях А. Біне і Т. Сімоне [1], а вивченням так званої внутрішньої уваги дітей.

І.О. Сікорський розробив у межах фізіогноміки вчення про зовнішню і внутрішню увагу. Він влучно показав їхню антагоністичність: зовнішня увага є процесом сприймання зовнішніх вражень (часто є мимовільною по суті), а внутрішня – думки. Внутрішня увага є довільною і назовні проявляється через роздуми, самозаглиблення. Як влучно зауважив Іван Олексійович: «Чим глибша дума, тим погляд глибше занурений...» [13, с. 24]. Сила внутрішньої уваги складає помітну рису видатних людей. Але «...увага є не стільки природним даром, скільки даром культурним, тобто результатом особистих вправ» [13, с. 27]. Це означає, що її можливо виховувати у процесі навчальної діяльності.

Розвиток вольових здібностей. У характері людини вольові здібності займають провідне місце. Воля складає основу характеру. Видатну людину з-поміж пересічних вирізняє здатність довести свою життєву програму до логічного завершення [16]. Важливо при цьому враховувати, що вольові здібності негативно вимірюються актами «поривання», натомість повинні корелювати зі спокійним напруженням зусиль. Відповідно дітей слід привчати до *самовладання* у ситуаціях емоційної напруги, до *завершення розпочатих справ*. І.О. Сікорський показує зразок самовладання на прикладі Катерини II [10].

Розвиток почуттєвої сфери. Домінуюча роль у психічному розвитку в юнацькому віці належить почуттям, принаймні у видатних людей. Призначення почуттєвої сфери полягає у тому, щоби забезпечити глибину духовного існування суб'єкта, його ідейності та моральності. І.О. Сікорський

вказує на те, що видатні письменники зажди були гарними діагностами добра і зла в індивідуальному та суспільному житті [9; 15; 16; 17]. Особливу роль при цьому відводив розвитку почуттю сором'язливості та його похідних, зокрема конфузливості. Сором'язливість ніби стоїть на сторожі соціальної інтеграції суб'єкта.

Ідеалом морального розвитку для І.О. Сікорського є тюремний лікар Ф.П. Гааз, який був філантропом, ідеалістом, байдужим до матеріального збагачення, він лікував ув'язнених, навчав грамоті, залучав до діяльності у майстернях [14]. Іншими прикладами осіб, які поєднували високий рівень розвитку моральності та обдарованості, були М.В. Гоголь, М.І. Пірогов, Л.М. Толстой, І.С. Тургенєв [15; 17].

Зв'язок інтелектуальної, почуттєвої та вольової сфери психічного розвитку. Розвиток особистості передбачає, що три основних структурних компоненти – розум, почуття і воля – розвиватимуться симетрично і становитимуть цілісність особистості. Це означає не тільки те, що структурні компоненти не випереджатимуть у розвитку одне одного, а й те, що необхідно враховувати, яким чином вони можуть впливати одне на одне. Зокрема, у межах почуттєвої сфери формуватимуться моральні цінності суб'єкта, але зростання і постійне перетворення почуттєвої сфери відбувається за допомогою інтелектуальної сфери. У свою чергу, розумова діяльність може продуктивно протікати лише в ситуації зосередженості, напруженості, розвитку внутрішньої уваги суб'єкта, що є безпосереднім актом волі. Внутрішня увага полягає у затримці зовнішньої уваги, в її відхиленні. Обдарованим властиво зосереджуватись на внутрішній роботі, не відволікатися, бути наполегливими у реалізації замисленого, долати зовнішні перешкоди, передужувати внутрішні імпульси, які йдуть від «проблемної» спадковості. Іншими словами, розум, почуття і воля повинні бути взаємоузгодженими. Вихователі мають приділяти їх рівномірному розвитку і взаємозв'язку першочергове значення. Зокрема, необхідно дбати про закладання у дітей адекватного розуміння соціальних подій (фактів,

ситуацій), на цій підставі сприяти формуванню особистого ставлення до цього і плануванню та виконанню відповідних дій. Це стане запорукою того, що в подальшому діти демонструватимуть зрілу поведінку у розвитку своїх талантів, адекватно виходитимуть з фруструючих ситуацій, із меншими енергетичними затратами долатимуть перешкоди і загартовуватимуть свою волю.

Висновок. На думку І.О. Сікорського, розвиток дитячої обдарованості досягається не стільки цілеспрямованим навчанням у відповідному напрямку, скільки спробою педагогів зберегти рівновагу у цілісному психічному розвитку дітей. Власне ця симетричність створює широку психологічну платформу, на ґрунті якої можуть розвиватися задатки. Йдеться не стільки про навчання обдарованої особистості, скільки про її виховання. Головними орієнтирами стають розумова винахідливість, розвинуті вольові здібності (здатність загальмовувати свої імпульси), моральні почуття. Вони закладають міцну основу для психічного здоров'я і високої продуктивності діяльності в майбутньому.

Зрозуміло, що, можливо, дотримання таких принципів виховання не матиме ефективності у вияві обдарованості в дитинстві (перемоги у конкурсах, змаганнях, олімпіадах тощо). Проте це більшою мірою відповідає гуманістичним принципам навчально-виховної діяльності, які складають основу сучасних освітніх програм. Адже за такого підходу саме дитина в кінцевому випадку обирає, в якій діяльності вона хоче розвиватися. Відповідно це максимально унеможлиблює маніпуляцію нею й експлуатацію з боку педагогів і батьків.

Позиція Івана Олексійовича Сікорського дозволяє будувати високоефективну навчально-виховну діяльність у звичайних загальноосвітніх школах, які з певних причин не стали гімназіями, ліцеями та колегіумами. До слова, подібне розшарування загальної середньої освіти суперечить загальновизнаному положенню про те, що кожна дитина здібна. Зрештою, як можна при обранні навчального закладу з упевненістю встановити, що

дитина буде здібною до математичних чи філологічних наук, коли вона ще по-справжньому не вчилася, коли не долала труднощі, пов'язані з навчанням, не виявляла стійкості учбових інтересів? Натомість концептуальний підхід І.О. Сікорського не виключає розвитку здібностей та обдарованості, оскільки висуває до педагогів чіткі і цілком виконувані вимоги щодо розвитку особистісного розвитку дітей.

Література

1. Бине А. Методы измерения умственной одаренности : сборник статей / А. Бине и Т. Симоне ; пер. А. Ельштейн ; под редакцией С. Л. Рубинштейна. – К. : Государственное Издательство Украины, 1923. – 179 с.
2. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / Владимир Николаевич Дружинин. – [2-е изд., расшир., дополн.] – СПб. : Питер, 2002. – 368 с. : ил. – (Серия «Мастера психологии»).
3. Костюк Г. С. Здібності та їх розвиток у дітей / Григорій Сирович Костюк. – [на укр. языке]. – К. : Товариство «Знання» Української РСР, 1963. – 80 с. – (Серія IX, № 11-12).
4. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Григорій Сирович Костюк / [під ред. Проколієнко Л. М. ; упор. Андрієвська В. В., Балл Г. О., Губко О. Т., Проскура О. В.]. – К. : Рад. шк., 1989. – 609 с.
5. Моляко В. А. Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одаренности / В. А. Моляко // Обдарована дитина. – 2002. – № 4. – С. 19-26.
6. Музика О. Л. Розвиток здібностей та обдарованості в процесі вікового розвитку особистості / О. Л. Музика // Актуальні проблеми психології : Проблеми психології творчості та обдарованості: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред.

В. О. Моляко. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – Т. 12. – Вип. 2. – С. 142-148.

7. Платонов К. К. Проблема способностей / Константин Константинович Платонов. – М. : Издательство «Наука», 1972. – 312 с.

8. Рибо Т. Различные формы характера / Prof. Ribot ; пер. с французского Д. Н. Стефанского. – Харьков : Типография Зильберберга, 1894. – 64 с.

9. Сикорский И. А. Антропологическая и психологическая генеалогия Пушкина / Проф. И. А. Сикорский. – К. : Типография С. В. Шульженко, 1912. – 34 с.

10. Сикорский И. А. Биографии великих людей. (Черты). / И. А. Сикорский // Вопросы нервно-психической медицины. – 1897. – Т. 2. – С. 131-133.

11. Сикорский И. А. Болезненно-недоразвитые характеры / Проф. И. А. Сикорский // Вопросы нервно-психической медицины. – 1901. – Т. 6. – С. 470-474.

12. Сикорский И. А. Всеобщая психология с физиогномикой в иллюстрированном изложении: с 330 рис. в тексте / Проф. И. А. Сикорский. – [Изд. существ. доп.]. – К. : Типография С. В. Кульженко, 1912. – 770 с. : табл. ; ил.

13. Сикорский И. А. Даровитость и талантливость в свете объективного исследования по данным психофизиологических коррелятивов / Проф. И. А. Сикорский. – К. : Тип. С. В. Кульженко, 1912. – 30 с. : ил.

14. Сикорский И. А. Из биографии Д-ра Ф. П. Гааза (Врача и Директора Московского Тюремного Комитета) / И. А. Сикорский // Вопросы нервно-психической медицины. – 1897. – Т. 2. – С. 229-234.

15. Сикорский И. А. Н. И. Пирогов, как мыслитель и человек: Речь, сказанная проф. Университета Св. Владимира И. А. Сикорским 13 ноября 1910 г. в день празднования столетия рождения Пирогова / Проф. И. А. Сикорский. – К. : Типография С. В. Шульженко, 1910. – 15 с.

16. Сикорский И. А. Психологические основы воспитания и обучения / Проф. И. А. Сикорский. – [Изд. 3-е, доп.]. – К. : Лито-типография Тов. И. Н. Кушнерёв и К°, 1909. – 112 с.

17. Сикорский И. А. Психологическое направление художественного творчества Гоголя : Речь, произнесённая 10 апреля 1909 года в торжественном собрании в университете св. Владимира, в память столетней годовщины рождения Н. В. Гоголя / Проф. И. А. Сикорский, заслуженный профессор Императорского Университета св. Владимира. – К. : Типография Императорского Университета св. Владимира, 1911. – 11 с.

18. Теплов Б. М. Избранные труды: В 2-х т. / Борис Михайлович Теплов; Академия педагогических наук СССР. – М. : Педагогика, 1985. – (Труды д. чл. и чл.-кор. АПН СССР). – Т. II. – 1985. – 360 с.